

Oponentský posudek bakalářské práce Pavly Třískové *Ikonicita ve slovní zásobě znakových jazyků*

Předložená práce se zabývá tématem velmi důležitým a v současné době (zejm. díky expanzi kognitivnělingvistických přístupů) i velmi aktuálním; ve vztahu k znakovým jazykům má pak princip ikoničnosti obzvlášť exponované postavení, jak samou svou povahou, tak tím, jak různě – a v jakých souvislostech – bývá reflektována v odborné literatuře. Je tedy záslužné, že se Pavla Třísková rozhodla zpracovat právě toto téma, a zejména zmapovat a popsat konkrétní projevy ikoničnosti v různých znakových jazycích.

Podstatu ikonicity i stručnou historii pojetí tohoto fenoménu, stejně tak jako různé způsoby kategorizace ikonických znaků, vykládá po mém soudu dosti zdařile v prvních deseti kapitolách své práce. Logicky výklad provazuje; vychází při tom z kontextu sémiotiky, pak postupně přidává pohledy autorů z řad světových lingvistů včetně lingvistů zabývajících se znakovými jazyky. Zaměřuje se na různé, v teoriích často rozdílně reflektované aspekty ikonicity, na její typy, projevy v mluvených a znakových jazycích, na souvislosti ikonicity a (vizuální) motivovanosti, na vývojové posuny od ikonicity k arbitrárnosti, resp. konvenčnosti. Poté se věnuje různým kategorizacím ikonických znaků – jednak podle míry uplatnění (resp. míry transparentnosti) ikonicity, jednak podle způsobu, jakým se ve znaku uplatňuje poukaz k zobrazované realitě (autorka říká snad trochu nepřesně „dle aspektu mimojazykové reality“).

Sem připojím hned první otázku: na s. 39 (9.2.1) se jako příklady znaků pro „ukazatelné“ (presentable) objekty objevují znaky z českého znakového jazyka NOS a JÁ. (Autorka píše, opět poněkud nepřesně, že „příkladem jsou zájmena či části těla“). Jak Mandel, tak Taubová vřazují tento typ do okruhu znaků ikonických, přestože jde vlastně o znaky indexikální (v nichž se uplatňuje deixe). Jak se k tomuto pojetí – tj. k interpretaci indexikálnosti, resp. deiktičnosti jako typu ikonicity – staví autorka? (Ovšemže je to problém a odpověď zřejmě nebude jednoznačná.)

V kontextu teoretických kapitol se v práci připomíná i sepětí názoru na ikonicitu jako příznačný rys znakových jazyků (včetně mýtů s tím – jak u laiků, tak u lingvistů – spojených) s chápáním těchto jazyků jako ne zcela plnohodnotných ve srovnání s jazyky mluvenými, v nichž je podíl ikonicity výrazně nižší a převládá v nich princip arbitrárnosti. Ve zkoumání znakových jazyků se tak na nějakou dobu dostala ikonicitu na okraj zájmu nebo byl její velký podíl ve znakových jazycích popírán. Souviselo to jistě se strukturálním založením lingvistiky a potřebou vidět jazyk jako rozložitelný na „předepsané“ vyhlížející jednotky. Novější, kognitivně založený pohled na jazyk je ovšem jiný a s ním se změnil i názor na ikonicitu. Autorka to tak či onak reflektuje, ale často se v tomto kontextu vrací k opozici „plnohodnotný jazyk vs. pantomima“ a argumentuje (často spolu s komentovanými autory), proč ikonicitu s „pantomimičností“ neztotožňovat. Ráda bych se v této souvislosti zeptala na vztah ikonických znaků a určitých typů gest, používaných třeba (i) v běžné komunikaci slyšících (podle Nového encyklopedického slovníku zejm. gest zobrazovacích, ale i jiných), resp. k problematice ikonicity a gest obecněji.

Soudí se, že ikoničnost je (alespoň primárně) spojena se znaky pro konkrétní (včetně činností a vlastností). V rámci konceptualizačních mechanismů, jako je metafora a metonymie, se však ikoničnost nutně uplatňuje též; pak máme často co do činění s oblastmi abstraktními (emoce, myšlení apod.). V tomto ohledu si je autorka poněkud nejistá a myslím, že ne úplně

chápe problém zdvojeného mapování S. Taubové – srov. parafrázi, resp. komentář k podobě znaku MYŠLENKA: „Nejprve je abstraktní oblast zmapována do oblasti konkrétní či naopak. Při následném ikonickém mapování se spojí konkrétní oblast s jazykovými prostředky“ (a dál, s. 36). (Nejsem si také úplně jista, zda vybraný znak je zrovna tím nejlepším příkladem, to už je však jiná věc.)

Je třeba ocenit, že autorka i tuto první, do kontextu uvádějící část textu prokládá grafy, obrázky a od 7. kapitoly i fotografiemi znaků ve funkci příkladů, často bohatě komentovaných – srov. STŮL v několika znakových jazycích (s. 32 – 33), JÍST (s. 30) aj. Druhým jmenovaným znakem, resp. dvěma znaky s významem „jíst“, českým a japonským, má být doložena kulturní podmíněnost ikonických, příp. vizuálně motivovaných znaků. Zde bych chtěla poprosit o vysvětlení: co berou Sutton-Spenceová a Wollová (a proti nim stojící) Taubová „jako důkaz toho, že je termín ikonicita je nevhodný“ (s. 30)? (Obecnějším problémem této práce je právě množství nepřesných formulací – jak o tom ještě bude řeč dále.)

Poslední otázka – možná spíše rozvaha – k první části práce se týká problematičnosti při rozhodování o ikonicitě či ne-ikonicitě konkrétního znaku (nebo jinak – neexistence objektivních, spolehlivých kritérií v tomto ohledu využitelných). Zde je zřejmě potřeba počítat s tzv. lidovou etymologií (srov. knihu a články J. Rejzka) a smířit se s tím, že i intuice rodilých mluvčích – natož „cizinců“ – může být rozdílná a že ikonicita je jev recepčně pociťovaný v různém stupni. V 9. kapitole, možná ne zcela přesně nazvané Třídění ikonických znaků, se v tomto směru připomíná známá práce Klimy a Bellugiové a ke každé jejich kategorii znaků autorka uvádí příklady z českého znakového jazyka. Už příkladové znaky arbitrární u mě vzbudily překvapení: znak VEJCE jsem vždy pokládala za ikonický, zdá se mi, že tvar vejce je kreativně promítnut na bradu znakujícího (vejci podobnou) a prstem je naznačeno ťukání na skořápku. Podobně ve znaku CHATA vidím v pohybu ruky v blízkosti hlavy naznačení zešíkmené střechy. Jsem si ovšem dobře vědoma subjektivních kritérií při posuzování ikonicity / arbitrárnosti znaku, přesto bych však v úloze prototypů očekávala příklady zcela nesporné.

Na výklady o ikonicitě navazuje pojednání o autorčině výzkumu, popis metodologie a interpretace získaného materiálu. Autorka ve snaze vyzkoumat, „zda a jak se liší ikonicita v různých znakových jazycích“ (s. 44), shromáždila a podrobila zkoumání znaky ze sémantického okruhu zvířat – řekla bych, že vzhledem ke zkoumanému problému velmi šťastně, neboť zvířata mají vizuálně výrazné – a tudíž do znaků snadno „převeditelné“ tělesné rysy či projevy. (Je otázkou, zda podobně jednoznačné výsledky by přineslo i zkoumání jiných sémantických okruhů.)

Výchozím materiálem k vytvoření výzkumného korpusu byl internetový mezinárodní slovník znakových jazyků Spreadthesign. Jakkoli je tento zdroj problematický, přece jen poskytl žádaný materiál, z něž autorka nakonec analyzovala znaky pro 38 zvířat; znak pro každé zvíře se pak snažila popsat z hlediska motivačních rysů ve 30 stanovených jazycích. V příloze (str. 67 n.) uvádí tabulky, z nichž plyne, že posoudila celkem 916 znaků.

Konkrétním výdobytkem výzkumu je kromě tohoto soupisu i kvantitativní analýza, z níž vyplývá, že ze znaků pro 38 vybraných zvířat, tj. celkem 916 znaků ve všech zkoumaných jazycích, se ukázalo 808 jako ikonických, což mluví za vše. U 13 zvířat pak figuroval ve všech znakových jazycích též motivační rys (los, osel, slon aj.). Jde o velmi zajímavý materiál, ukazující, který aspekt s daným zvířetem spojovaný se stává motivátorem (a tedy nositelem

ikoničnosti) příslušného znaku – bývá to nápadná část zvířecího těla, způsob pohybu či projevu zvířete apod. O tom se však už v práci bohužel nedočteme.¹

Dalším výsledkem je pak popis znaků pro pět zvířat v několika znakových jazycích (je to ovce, pes, slepice, velryba a los) a interpretace způsobu, jakým se v nich projevuje ikoničnost. Je to analýza (s uplatněním kritérií z představené odborné literatury) velmi poučná.

Práce dobře propojuje kontextualizující a výzkumnou část, jako celek „drží pohromadě“. Její slabinou však je, že autorka vždy nedostala kritériím kladeným na odborný styl – tedy kritériím jasného a přesného vyjadřování. S nepřesnými či defektními formulacemi se setkáváme poměrně často („znaky, které jsou nejvíce ikonické, jejich význam je zcela očividný“, s. 37), zvláště bych chtěla upozornit na nedůsledné rozlišování rovin slovo – pojem – věc („tento typ ikoncity je velmi častý u zvířat“ – s. 41).

Lze si povšimnout, že se tyto (formulační a stylizační) problémy týkají spíše druhé části práce, resp. posledních kapitol. Dalo by se usuzovat, že v závěru již autorce nezbylo dostatek času a práci poznamenal spěch.

S tím snad souvisí i to, že nejsou vždy bezchybně dodržovány technické, resp. redakční zásady prezentace odborného textu, v práci je nemálo formálních nedostatků. Patří mezi ně nejednotnost v odkazech a v uvádění bibliografie (některé práce figurující v odkazech chybí v seznamu literatury) a drobné i větší projevy nepečlivosti (literní chyby zejm. ve jménech zahraničních autorů). Pravopisná úroveň práce je dobrá, někdy – avšak ne nestandardně – lze nalézt nedostatky interpunkční (opravila jsem je ve svém exempláři, zde je vypisovat nebudu). Upozorňuji jen na omyl spojený se jménem: Masako je křestní jméno, Fidler příjmení.²

Závěrem však lze konstatovat, že Pavla Trísková se se svým úkolem vyrovnala úspěšně, že podnikla zajímavou sondu do problematiky ikoničnosti ve znakových jazycích a shromáždila a interpretovala materiál, který může být dobře využit v další odborné práci i ve výuce. Její bakalářská práce splňuje kritéria na tento typ kvalifikačních prací kladená, doporučuji ji tedy k obhajobě.

Navrhované hodnocení: velmi dobře až dobře, podle výsledku obhajoby.

V Praze 25. ledna 2018

Doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.
Ústav jazyků a komunikace neslyšících
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

¹ Vzhledem ke zkoumané sémantické oblasti i zaměření je namísto doporučit dvě novější práce o konceptualizaci zvířat v češtině (L. Šťastná) a v českém znakovém jazyce (L. Okrouhlíková) – srov. Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky, Praha 2017.

² Obecnější otázku představuje způsob uvádění citací z anglických pramenů v originále. Myslím, že v práci tohoto typu by bylo vhodnější tyto citace přeložit do češtiny a prezentovat spolu s originálním zněním (využit při tom např. poznámky pod čarou), práce by se tím zhodnotila, i když by to bylo pro autorku často poněkud náročné (zejm. s ohledem na terminologii). Nevytýkám to však jako nedostatek, spíše dávám podnět k zamýšlení.